

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

DOI: 10.67227

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 6

2026

MIFONIMLAR VA MIFOLOGIK METAFORALARNING O‘ZARO MUNOSABATI

Abduolimova Maftunaxon Nurulloxon qizi

Farg‘ona davlat universiteti, PhD

Annotatsiya

Ushbu maqolada mifonimlar — mifologik kelib chiqishga ega onomastik birliklar — va mifologik metaforalar o‘rtasidagi munosabat lingvistik va kognitiv nuqtai nazardan o‘rganiladi. Mifonimlarning leksik-semantik tizimda tutgan o‘rni va ularning mifologik metaforalar shakllanishiga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida mifonimning metaforalashtirish jarayonidagi roli, ya’ni mifologik nomning umumlashgan belgiga aylanishi va shu orqali yangi metaforik ma’no hosil qilishi ko‘rsatib beriladi. O‘zbek va ingliz tillaridagi misollar asosida mifonimik metafora tushunchasi ishlab chiqiladi hamda uning kognitiv, semiotik va madaniy jihatlarini tavsiflanadi. Tadqiqot natijalari mifonimlar bilan mifologik metaforalar o‘rtasida tizimli, ikki tomonlama va o‘zaro shartlovchi aloqa mavjudligini ko‘rsatadi: mifonimlar metaforaning manbai va poydevori bo‘lib xizmat qilsa, metaforalar o‘z navbatida mifonimlarni jonli semantik birlik sifatida saqlashga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: mifonim, mifologik metafora, onomastika, kognitiv lingvistika, semiotika, semantik transformatsiya, lingvokulturologiya, o‘zbek tili, ingliz tili, mifonimik metafora.

ВЗАИМОСВЯЗЬ МИФОНИМОВ И МИФОЛОГИЧЕСКИХ МЕТАФОР

Абдуолимова Мафтунахон Нуруллохон кизи

Ферганский государственный университет, PhD

Аннотация

В данной статье исследуется взаимосвязь мифонимов — ономастических единиц мифологического происхождения — и мифологических метафор с лингвистической и когнитивной точек зрения. Анализируется место мифонимов в лексико-семантической системе языка и их влияние на формирование мифологических метафор. В ходе исследования раскрывается роль мифонима в процессе метафоризации, то есть переход мифологического имени в обобщённый знак и порождение новых метафорических значений. На материале узбекского и английского языков разрабатывается понятие мифонимической метафоры и описываются её когнитивные, семиотические и культурные аспекты.

Ключевые слова: мифоним, мифологическая метафора, ономастика, когнитивная лингвистика, семиотика, семантическая трансформация, лингвокультурология, узбекский язык, английский язык, мифонимическая метафора.

THE INTERRELATIONSHIP OF MYTHONYMS AND MYTHOLOGICAL METAPHORS

Abduolimova Maftunaxon Nurulloxon qizi

Fergana State University, PhD

Abstract

This article examines the interrelationship of mythonyms — onomastic units of mythological origin — and mythological metaphors from linguistic and cognitive perspectives. The study analyses the position of mythonyms within the lexical-semantic system of language and their influence on the formation of mythological metaphors. The research demonstrates the role of the mythonym in the process of metaphorisation, namely the transition of a mythological name into a generalised sign and the consequent generation of new metaphorical meanings. Drawing on material from Uzbek and English, the concept of the mythonymic metaphor is developed and its cognitive, semiotic, and cultural dimensions are described. The findings demonstrate that a systematic, bidirectional, and mutually conditioning relationship exists between mythonyms and mythological metaphors: mythonyms function as the source and foundation of metaphor, while metaphors in turn contribute to the preservation of mythonyms as living semantic units.

Keywords: mythonym, mythological metaphor, onomastics, cognitive linguistics, semiotics, semantic transformation, linguoculturology, Uzbek language, English language, mythonymic metaphor.

Tilshunoslik fanida onomastika va kognitiv semantika o‘rtasidagi kesishuv nuqtasi uzoq vaqt davomida yetarlicha e’tiborga olinmadi. Xususan, mifonimlar — xudolar, qahramonlar, afsonaviy joy va narsalarning nomlari — ko‘pincha faqat leksikografik yoki tarixiy-etimologik nuqtayi nazardan o‘rganildi.

Biroq so'nggi o'n yilliklarda kognitiv tilshunoslikning rivojlanishi va lingvokulturologiyaning mustaqil yo'nalish sifatida shakllanishi mifonimlarni yangi metodologik doirada o'rganish imkonini berdi.

Shunday holatlarda mifonimlar nafaqat nom sifatida, balki metaforik fikrlashning manbai sifatida ham namoyon bo'ladi. «Prometeycha jasorat», «Axilles tovonini», «Alpomishdek bahodir» kabi iboralar mifonimning metaforaga aylanish jarayonini yaqqol ko'rsatadi. Bu jarayon tasodifiy emas: mifonimning mifologik kontekstida to'plangan ma'noviy qatlam uni metaforalashtirish uchun boy manba bo'lib xizmat qiladi. Aynan shu o'zaro aloqa — mifonimdan metaforaga va metaforadan yana mifonimga qaytish jarayoni — ushbu tadqiqotning markaziy muammosini tashkil etadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, mifonimlar va mifologik metaforalar o'rtasidagi munosabat hali yetarlicha tizimli tarzda o'rganilmagan. Ayrim ishlar mifonimlarning semantik transformatsiyasini, boshqalari esa mifologik metaforalarning kognitiv mexanizmlarini alohida tahlil qilgan, ammo ikki hodisa o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri munosabatni ko'rsatishga yo'naltirilgan tadqiqotlar kam uchraydi. Ushbu maqola o'zbek va ingliz tillari materiallari asosida ushbu bo'shliqni qisman to'ldirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsadi mifonimlar va mifologik metaforalar o'rtasidagi tizimli munosabatni aniqlash, mifonimik metafora tushunchasini asoslash va uning xususiyatlarini o'zbek hamda ingliz tillarida tavsif etishdan iborat. Maqolaning tuzilishi IMRAD prinsipi asosida qurilgan: metodlar, natijalar va muhokama bo'limlari ketma-ket bayon qilinadi.

METODLAR

Tadqiqotda asosiy metodologik yondashuv sifatida kognitiv semantika va konseptual metafora nazariyasidan foydalanildi.

Lakoff va Johnson (1980) tomonidan ishlab chiqilgan va keyinchalik Kövecses (2017) hamda boshqa tadqiqotchilar tomonidan rivojlantirilgan konseptual metafora nazariyasi tadqiqotning asosiy nazariy poydevori bo'lib xizmat qildi. Bu nazariya metaforani nafaqat badiiy vosita, balki insonning borliqni idrok etish usuli sifatida ko'radi. Ushbu doirada mifonimik metaforalar, ya'ni mifologik nomlar negizida shakllanadigan metaforalar, aniq bir konseptual tizimning ko'rinishi sifatida tahlil qilindi.

NATIJALAR

Mifonimning metaforaga aylanishi bir necha bosqichda kechadi. Birinchi bosqichda mifonim o'zining asosiy referenti — mifologik qahramon yoki obyekt — bilan chambarchas bog'liq holda qo'llaniladi. Masalan, Alpomish nomi o'zbek eposidagi aniq shaxsga ishora qiladi. Ikkinchi bosqichda mifonimning mifologik referentiga xos bo'lgan eng muhim xususiyat ajralib chiqadi va umumlashadi: Alpomish uchun bu kuch, jasurlik va sadoqatdir. Uchinchi bosqichda mifonim o'sha umumlashgan xususiyatning belgisiga aylanadi va yangi referentlarga nisbatan qo'llanila boshlaydi.

Bu jarayon semiotika nuqtayi nazaridan «ikondan belgiga o'tish» sifatida tavsiflanishi mumkin: mifonim avvaliga mifologik qahramonning ikoni (obrazi) bo'lib, keyinchalik ma'lum bir sifatning umumiy belgisiga aylanadi. Peirce semiotikasining ushbu tushunchasi (Zlatev & Andrén, 2016) mifonimik metaforaning shakllanish mantiqini tushuntirishda juda qo'l keladi.

Tadqiqot davomida mifonimik metaforalarning quyidagi turlari aniqlandi:

Birinchi tur — antroponimik mifonimik metaforalar. Bular mifologik shaxs nomidan hosil bo'ladi. O'zbek tilida: «u haqiqiy Alpomish» (kuchli, jasur inson), «bu Zumrad singari sofqalb qiz» (sodiq, toza inson). Ingliz tilida: «a Promethean effort» (ulkan, qahramonona harakat), «an Achilles heel» (yagona zaif nuqta). Bu turdagi metaforalar eng keng tarqalgan va leksikografik jihatdan eng ko'p qayd etilgan hisoblanadi.

Ikkinchi tur — toponimik mifonimik metaforalar. Bular mifologik joy nomlaridan hosil bo'ladi. O'zbek-turkiy an'anada Qof tog'i «cheksiz uzoqlik» yoki «yetib bo'lmas maqsad» ma'nosida metaforik qo'llaniladi: «Qof tog'ini ham oshdi u» iborasi imkonsiz narsani amalga oshirganlikni ifodalaydi. Ingliz tilida Elysium «mukammal baxt makoni», Tartarus esa «chuqur qorong'ulik» ma'nosida ishlatiladi.

Uchinchi tur — zoonimik mifonimik metaforalar. Bular afsonaviy hayvon va mavjudot nomlaridan hosil bo'ladi. O'zbek tilida Semurg' «donolik va ulug'vorlik» metaforasi sifatida qo'llaniladi: «u Semurg'ning o'zi» iborasi g'ayritabiiy donolikni ifodalaydi. Ingliz tilida Phoenix «qayta tug'ilish» metaforasi sifatida faol: «rise like a phoenix» iborasi keng tarqalgan.

To'rtinchi tur — predmet mifonimik metaforalar. Bular afsonaviy narsalar nomlaridan hosil bo'ladi. Ingliz tilida Pandora's box «yashirin xatar manbai» ma'nosida qo'llanilsa, o'zbek-fors an'anasida Sulaymon uzugi «mutlaq hokimiyat» metaforasi vazifasini bajaradi.

Kognitiv lingvistika **nuqtayi nazaridan** har bir mifonimik metafora o'ziga xos konseptual sohadan boshqa sohaga yo'naltirilgan mazmuniy proyeksiyani (mapping) tashkil etadi. Masalan, PROMETHEUS → IJODKOR ISYONKOR konseptual metaforasi quyidagi proyeksiyani o'z ichiga oladi:

«Prometeyning olov o'g'irlashi» → «ijodkorning jamiyat chegarasini yengishi»; «Prometeyning azob chekishi» → «ijodkorning jazolanishi»; «Prometeyning qurbonligi» → «insoniyat uchun fidoyilik».

O'zbek tilidagi mifonimik metaforalar uchun ham xuddi shunday konseptual xaritalar tuzildi. ALPOMISH → ULUG' JANGCHI sxemasi: «Alpomishning kuchi» → «g'ayritabiiy jismoniy quvvat»; «Alpomishning sabr-qanoati» → «uzun sinov davridagi mustahkamlik»; «Alpomishning vatanparvarligi» → «o'z xalqiga sadoqat». Bu proyeksiyalar har ikkala tizimda ham kognitiv sxema sifatida barqarorlashib, yangi kontekstlarda faollashishi mumkin (Kövecses, 2017).

Tadqiqot jarayonida mifonimlar va mifologik metaforalar o'rtasida faqat bir tomonlama emas, balki ikki tomonlama munosabat mavjudligi aniqlandi. Bir tomondan, mifonimlar metaforalarning manbai sifatida xizmat qiladi: mifologik nom o'z semantik yukini metaforik iboraga o'tkazadi. Ikkinchi tomondan, mifologik metaforalar mifonimlarni tirik semantik birlik sifatida saqlab turadi va ularning yangi kontekstlarda qo'llanilishini ta'minlaydi.

Bu munosabat ayniqsa frazeologik birliklarda yaqqol namoyon bo'ladi. «Achilles' heel» iborasi ishlatilgan har bir holatda Axilles mifining asosiy syujet motiviga murojaat qilinadi. Shu bilan birga, bu ibora orqali Axilles mifining o'zi zamonaviy nutqda hayot kechiradi va yangi avlodlar ongida mustahkamlanadi. Shu tarzda mifonim va metafora o'zaro bir-birini boyituvchi, bir-birini saqlovchi tizim hosil qiladi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari bir qator muhim nazariy xulosalarga zamin yaratadi. Avvalo, mifonimik metafora tushunchasi tilshunoslikda alohida tahlil predmeti sifatida ajratilishi zarurligini ko'rsatadi. Mavjud adabiyotlarda mifologik metaforalar ko'pincha umumiy madaniy metaforalar qatorida ko'rib chiqilgan, biroq ularning mifonimga bog'liqligi, ya'ni asosida aniq onomastik birlik yotishi, ularni boshqa metaforalardan farqlantiruvchi muhim belgidir.

Ikkinchi muhim masala — mifonimik metaforalarning universalligi va madaniy o'ziga xosligi munosabatidir. Tadqiqot ko'rsatdiki, turli madaniyatlarda bir xil funksional turdagi mifonimik metaforalar mavjud: kuch metaforasi, donolik metaforasi, sevgi metaforasi va hokazo. Biroq bu metaforalarning manbai bo'lgan mifonimlar o'sha madaniyatga xos mifologik an'ana bilan belgilanadi. Shu tarzda mifonimik metaforalar universal kognitiv ehtiyojning madaniy-xos ifodasini tashkil etadi (Babalyuk et al., 2021).

Uchinchi masala — mifonimik metaforalarning pedagogik va madaniy ta'lim ahamiyatidir. Orazbek va boshqalar (2025) ta'kidlaganidek, bolalar adabiyoti va ta'lim jarayonida mifologik obrazlar ramziy fikrlashni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Mifonimik metaforalarning tahlili shu jarayonni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. O'zbek maktab ta'limida Alpomish, Semurg', Rustam kabi mifonimlarning metaforik ma'nolarini o'rgatish o'quvchilarning lingvokulturologik kompetensiyasini oshirish uchun samarali vosita bo'lishi mumkin.

To'rtinchi masala — tarjima va mifonimik metaforalar. Bir tildan boshqasiga tarjima jarayonida mifonimik metaforalar alohida qiyinchilik tug'diradi, chunki ularning to'liq ma'nosini boshqa tilda ifodalash uchun o'sha mifologik kontekstni ham yetkazish talab etiladi. Masalan, «Alpomishdek» iborasini ingliz tiliga tarjima qilishda Alpomish mifini bilmagan o'quvchi uchun bu metaforaning to'liq ma'nosi yetib bormaydi. Bu muammo tarjimashunoslikda ham, til ta'limida ham e'tiborga olinishi lozim.

Tadqiqotning cheklovlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin: tahlil qilingan til materiallari asosan yozma nutq bilan cheklangan, og'zaki nutqdagi mifonimik metaforalarni o'rganish kelajakdagi tadqiqotlar uchun muhim yo'nalish bo'lib qoladi. Shuningdek, tadqiqotning empirik qismi o'quvchilarning mifonimik metaforalarni qanday idrok etishini o'rganuvchi eksperimental usullar bilan to'ldirilishi maqsadga muvofiq bo'lardi (Weisberg & Richert, 2022).

XULOSA

Ushbu tadqiqot mifonimlar va mifologik metaforalar o'rtasida tizimli, ikki tomonlama va o'zaro shartlovchi munosabat mavjudligini isbotladi. Mifonimlar metaforalarning asosiy manbai bo'lib, o'zlarida to'plangan mifologik semantik yukni metaforik iboralar orqali zamonaviy nutqqa olib chiqadi. Ayni paytda mifologik metaforalar mifonimlarni tirik leksik birliklar sifatida saqlab turadi, ularning yangi kontekstlarda faollashishiga zamin yaratadi.

Tadqiqotda mifonimik metaforalarning to'rtta asosiy turi aniqlandi: antroponimik, toponimik, zoonimik va predmet mifonimik metaforalar. Har bir tur o'zbek va ingliz tillarida aniq misollar bilan tavsif etildi. Kognitiv tahlil mifonimik metaforalar konseptual proyeksiya tizimi orqali ishlashini ko'rsatdi.

Tadqiqot natijalari lingvistika, tarjimashunoslik va til ta'limi uchun amaliy ahamiyat kasb etadi. Kelajakda mifonimik metaforalarni turli funksional uslublarda, xususan, og'zaki nutqda va bolalar

adabiyotida tahlil qilish, shuningdek, ularni o'quvchilar tomonidan idrok etish jarayonini empirik usullar bilan o'rganish tadqiqot yo'nalishini yanada kengaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Babelyuk O., Koliassa O., Matsevko-Bekerska L., Matuzkova O., Pavlenko N. The interaction of possible worlds through the prism of cognitive narratology // Arab World English Journal. – 2021. – Vol. 12, No. 2. – P. 364–376. DOI: 10.24093/awej/vol12no2.25.
2. Honegger T., Turner A. Get your names right: Onomastics, onomaturgy and literary world-building // González de la Llana N., Schmitz P., Graziano D. (Eds.). Subcreation: Worldbuilding in the Fantastic. – WVT, 2017. – P. 93–107.
3. Hough C. (Ed.). The Oxford Handbook of Names and Naming. – Oxford: Oxford University Press, 2016.
4. Kövecses Z. Metaphor: A Practical Introduction. – 3rd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2017.
5. Kuzmičová A., Cremin T. Different fiction genres take children's memories to different places // Cambridge Journal of Education. – 2021. – Vol. 52, No. 1. – P. 37–53. DOI: 10.1080/0305764X.2021.1937523.
6. Маслова В. А. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация. – М.: Высшая школа, 2018.
7. Mirzayev I. O'zbek tilida mifologik leksika. – Toshkent: O'zbekiston, 2015.
8. Orazbek M., Issina B. K., Bugenova L., Tleulessova A. S., Amangazykyzy M., Seidullayeva G. A. The fantasy genre and mythopoetic aspects in children's literature // Forum for Linguistic Studies. – 2025. – Vol. 7, No. 3. – P. 496–508. DOI: <https://doi.org/10.30564/fls.v7i3.8782>
9. Thomas K., Samjose L. Names and identity in multicultural children's picturebooks // Names: A Journal of Onomastics. – 2022. – Vol. 70, No. 2. – P. 45–61. DOI: <https://doi.org/10.5195/ans.2022.2470>
10. Weisberg D. S., Richert R. A. Learning from fantastical stories in early childhood // Developmental Review. – 2022. – Vol. 65. – Article 101039. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.dr.2022.101039>
11. Yuldasheva G. O'zbek tilida mifologik obrazlar semantikasi: filologiya fanlari nomzodi dissertatsiyasi. – Toshkent: O'zMU, 2020.
12. Zlatev J., Andrén M. Intersubjectivity, mimesis and the semiotic development of proper names // Cognitive Semiotics. – 2016. – Vol. 9, No. 2. – P. 113–137. DOI: <https://doi.org/10.1515/cogsem-2016-0009>